

Міністрів України від 12 січня 1996 р. № 55 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

22. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21 грудня 2010 р. № 2818-VI // Офіц. вісн. України. – 2011. – № 3. – С. 13. – Ст. 158 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

23. *Рябець К. А.* Екологічне право: історичні засади формування до періоду одержання Україною незалежності / К. А. Рябець // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. пр. – 2009. – № 2. – С. 338–350. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua>.

24. *Сиваков Д. О.* Водное право : учебно-практическое пособие [Електронний ресурс] / Д. О. Сиваков. – М. : Юстицинформ, 2007. – 262 с. – Режим доступу : <http://www.uristinfo.net>.

25. Федеральне агентство водних ресурсів Російської Федерації. История водной службы России [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://voda.mnr.gov.ru>.

26. *Шемшученко Ю. С.* Государственное управление охраной окружающей среды в союзной республике / Ю. С. Шемшученко. – К. : Наук. думка. – 1990. – С. 96.

Надійшла до редколегії 04.11.2014 р.

УДК 321

М. В. БІЛОКОНЬ

СУСПІЛЬСТВО ТА ДЕРЖАВА В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ

Розглянуто процес формування держави в контексті демократії та авторитаризму. Визначено взаємозалежності джерела суверенітету та джерела влади в державі. Описано співвідношення суб'єктності соціально-політичних явищ: соціуму, народу, нації та держави.

Ключові слова: держава, демократія, авторитаризм.

The article covers the process of state formation in the context of democracy and authoritarianism. The author has defined the interdependence between the source of the sovereignty and the source of powers in the state and described the ratio of subjectivity of certain sociopolitical phenomena like society, people, nation and the state.

Key words: state, democracy, authoritarianism.

Сучасний світ перебуває у стані поступової лібералізації суспільних відносин. Процес демократизації, що невідворотно стає стандартним фактором в модернізації сучасної держави, впливає на трансформацію сфери соціальних, економічних та політичних інтересів громадян, котрі живуть у різних соціально-політичних системах. Таким чином ліберальні процеси, природно, ведуть до формування демократичного довілля для існування державних та наддержавних утворень.

У цьому контексті виділення та осмислення узагальнених аспектів, що можуть охарактеризувати демократичну державу, набуває найбільшої актуальності та потенційно може сприяти виробленню більш ефективної державної політики щодо зовнішніх та внутрішніх перетворень у країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає підстави стверджувати, що теоретичному розгляду та аналізу розвитку сучасної держави в контексті демократії та автократії, інтеграції та дезінтеграції національних утворень присвячено роботи багатьох відомих дослідників, зокрема Б. Бжезинського, С. Гантінгтона, Ю. Куца, О. Крюкова, В. Мартиненка, О. Радченка, Ф. Фукуями та ін.

Однак узагальнення та адаптація світових надбань соціально-політологічної теорії ще недостатньо представлені в українській науці державного управління, зокрема слід виділити невирішені раніше питання аналізу взаємозалежності суспільства та держави в контексті формування суб'єктності політичної спільноти та демократії.

Метою даної статті є розгляд демократичної та автократичної взаємодії суспільства і держави та формування демократичної соціально-політичної системи.

У сучасному світі всі суспільні явища більшою чи меншою мірою існують або в контексті зіткнення соціально-політичних утворень, або в контексті постісторичного процесу. Західна цивілізація ліберальної демократія в контексті найбільшого залучення соціально-політичного потенціалу кожного громадянина та максимального забезпечення свободи особистості вважається універсальною, що сприяє розмиттю міжнаціональних кордонів між соціально-політичними системами, які йдуть таким шляхом. Це цілком закономірний і досить прогнозований процес. Проте далеко не всі сучасні держави на сьогодні є достатньо задіяними в цьому процесі.

Якщо в конкретній державі в недостатній мірі розвинуті демократичні інститути, то й держава ця не може вважатися демократичною. А це, у своєю чергу, означає, що державне утворення неспроможне бути частиною світових інтеграційних процесів, що базуються на лібералізмі.

Сувереном у світі демократії є народ. Проте як існують народи без своєї державності, так й існують держави без повністю сформованої політичної спільноти. За відсутності єдиної й конкретизованої політичної волі суверену (народу) не може бути здійснений акт управління. А це означає, що виникає питання, про те що має більшу об'єктивну ефективність: демократичне

державотворення чи побудова демократичної держави сильною авторитарною волею.

Щоб відповісти на поставлене питання, насамперед слід визначити основну позицію сприйняття держави в цих роздумах: демократична держава – це лише інституційна структура адміністрування публічних процесів, чи соціально-політична система — соціуму та структури самоврядування. Інакше кажучи, необхідно вирішити для себе, чи існує суспільство окремо від структури управління цим суспільством або все ж це єдина система, розділяти яку не має жодного сенсу.

Проте якщо йдеться про демократію, то мається на увазі певний ступінь самоврядування соціуму. Відповідно, державні структури та інституції є об'єктами управління для народу, який є джерелом суб'єктності. Механізми реалізації суб'єктності суспільства – це окреме питання, не таке важливе в цих міркуваннях. Проте водночас державні структури є й суб'єктами управління конкретних суспільних процесів. Відповідно, у взаєминах структур демократичної держави та суспільства завжди будуть суб'єкт-суб'єктні зв'язки.

Будь-яка соціально-політична система є складною та саморегульованою. При цьому зовнішні фактори, що впливають на таку систему, не можуть бути ідентифіковані як управляючі через те, що будь-яка система має свою певну мету існування та розвитку. Якщо зовнішні фактори не сприяють досягненню відповідної мети, система піддається деградації та руйнації. Відповідно, державна влада не може бути окремим зовнішнім апаратом управління суспільством, а є елементом самої системи.

Виходячи з цього, будь-яка соціальна група окремо або весь соціум взагалі складаються з індивідуалістичних одиниць – людей, які можна визначити як складні психофізичні підсистеми. Мета суспільної системи є закладеною у філософію функціонування її елементів. Більше того, якщо брати за розгляд певний соціум, то сукупність членів суспільства визначає і мету системи.

Кожна людина – частина соціуму є його ж продуктом, через те що несе в собі закладену взаємодію в межах системи, філософію та мету існування свого суспільства. Виховання з дитячого віку, освіта, вплив оточення визначають базову ментальність кожного індивіда. Відповідно, беручи до уваги державу як систему, сукупність громадян як елементів та їх взаємодія є фактором саморегуляції.

Загальна сукупність членів соціуму як фактор саморегуляції визначає мету та засоби досягнення мети, розподіляє ресурси, тобто де-факто є владою.

Питання про те, що має більший зв'язок із об'єктивною реальністю – демократичне державотворення чи державотворення демократії – доведеться розбити на три частини.

Візьмемо, наприклад, найбільш поширене в наш час та достатньо марксистське визначення держави: центральний та основний інститут політичної організації суспільства, соціально-політичний механізм, що

виникає в класовому суспільстві з метою організації і впорядкування соціально неоднорідного суспільства, вирішення конфліктних ситуацій, забезпечення відповідного рівня соціальної стабільності системи, її цілісності та безпеки. Держава склалася в результаті закономірного розвитку суспільства, поділу праці, виникнення приватної власності й утвердження антагоністичних класів [2]. Виходячи з цього, держава видається більше природною структурою самоврядуванні суспільства, ніж стороннім елементом соціально-політичної системи.

Народ – це багатопланове поняття, що може мати різні значення, але в першому розділі, першій статті Статуту Організації Об'єднаних Націй стверджується, що народи мають право на самовизначення [4]. З огляду на це народ – це, щонайменше, суспільство, в якому елементи цього суспільства мають схожі характеристики. Лише за виконання цієї умови можливе виникнення об'єднання групи людей у політичну націю.

Відомий білоруський етнолог, історик і культурний антрополог П. Терешкович дає таке визначення терміну “нація” – це соціально-економічна, культурно-політична і духовна спільнота індустріальної епохи [3]. Поняття нації має принципову відмінність від поняття національності – етнічної приналежності. У сучасному світі ми можемо коректно говорити лише про значимість політичної нації. Таким чином можна прийти до розуміння об'єктивного сенсу існування нації як народу, що усвідомив себе суб'єктом управління.

Першу частину питання можна сформулювати так: чи можливе створення і розвиток держави як структури самим народом.

Якщо процес державотворення – це рух від невеликих суспільних об'єднань (сім'ї, роду, племені) до великих, то наявність свободи волі, автономності волі індивідів та суб'єкт-суб'єктних взаємин між ними – це природна умова спільного існування. Відповідно, створення складних структур державного управління цілком може відбуватись на паритетних засадах, що призведе до суб'єктності соціуму та демократичності процесів державотворення.

Там, де існує комунікація між індивідами, існує й суспільство. Більш того, комунікація є обов'язковою умовою, власне середовищем існування будь-якого об'єднання людей. Обмін соціальною інформацією між індивідами обумовлює процеси генерування, накопичення та збереження параметрів соціального об'єднання.

Будь-яке соціальне об'єднання – це система, що має потребу у структурі управління. А щойно утворюється управлінський початок, соціальне утворення структурується в соціальну систему і може з повним правом вважатися суспільством.

А чи можливе безсистемне соціальне об'єднання? Чи об'єднання передбачає собою утворення системи? По-суті, будь-яке соціальне об'єднання повинне або автоматично мати на увазі системність, або бути надто короткостроковим. Відповідно закономірним є логічний ланцюжок:

комунікація індивідів, соціальне об'єднання, соціальна система, структурування процесу управління, соціально-політична система.

Народ може реалізовувати свою владу або прямо, або за допомогою відокремленого органу. Такий орган влади може бути свідомо створений народом або таким, що задовольняє загальну філософію існування системи. Простіше кажучи, за умови відсутності можливостей прямого впливу народу на владу в межах цілісної системи, владний організм контролюється загрозою виникнення революційних тенденцій у суспільстві.

Таким чином, формування структур суспільного управління, а точніше самоуправління – це природний процес. Такий процес створює політичні підсистеми, а суспільство стає соціально-політичною системою. Додати до цього територію, деякі обов'язкові атрибути, і генезис природної держави є готовим.

Елементи штучності в державу привносять стороння (позасистемна) воля і відсутність ліберальних зв'язків.

Таким чином органи державного управління будь-якої сучасної демократичної країни є суб'єктами, яким суспільство делегує певні повноваження саморегуляції системи. При цьому само суспільство не стає об'єктом управління. Важливо розуміти, що за таких умов простий зв'язок впливу суб'єкта на об'єкт неможливий. У будь-якій демократичній державі зв'язок соціуму та держави є суб'єктно-суб'єктним. Тобто суспільні процеси є об'єктом управління державою, при цьому само суспільство є суб'єктом управління.

Проблема є в тому, що дисфункція представницької демократії може призвести до прямих проявів неліберальної демократії, коли думка меншості не є такою, що враховується у процесах реалізації влади народом. Таким чином можливе виникнення ситуації, коли прояви прямої демократії призводять до розбалансування соціально-політичної системи та виникнення диктатури певної політичної групи. Такий розвиток подій веде до руйнації структурних зв'язків у середині системи та розпаду на різномірні за своєю політико-ментальною суттю підсистеми.

Британська енциклопедія визначає авторитаризм як принцип сліпого підпорядкування авторитету, що є протилежністю індивідуальної свободи думки і дії. У системі влади авторитаризм означає будь-яку політичну систему, що концентрує владу в руках лідера або невеликої елітарної групи [1].

Тоталітаризм – це форма взаємин у суспільстві, коли політична воля проникає в приватну сферу. Тотальний контроль над людським життям часто уявляється як “сильна рука” держави та призводить до катастрофічних наслідків або для соціально-політичної системи, або для цілісності особистості громадян.

Наступна частина питання буде такою: чи можливе створення демократичної держави авторитарними засобами.

Централізоване управління та суб'єкт-об'єктні взаємини в державному управлінні можуть бути вкрай ефективними в досягненні конкретних цілей, наприклад пов'язаних з економічною або науково-технічною сферами.

Авторитарні лідери можуть бути достатньо освіченими для того, щоб поставити перед собою й державою мету побудови демократії. Проте демократія неможлива без побудови єдиної політичної спільноти, народу спроможного бути суб'єктом управління. Відповідно, питання має стояти щодо можливості створення стабільної соціально-політичної системи авторитарними засобами. Такий процес можливий лише за умови поступового та своєчасного транзиту суб'єктності від авторитарних структур управління до соціуму. Якщо такого транзиту не буде, то стан суспільства без суб'єктності, але з наявними механізмами управління сприятиме або руйнуванню соціально-політичної системи, або поверненню до авторитаризму.

Використання авторитарних методів може бути ефективним лише на певному етапі побудови держави.

Концептуально, авторитаризм радше деструктивний для соціально-політичної системи, ніж конструктивний. Причиною є те, що незалежна від соціуму структура управління цим соціумом, апріорі є чужорідним елементом у соціально-політичній системі.

Лібералізація суспільства та констатування лібералізму в ментальності соціуму постає найважливішим питанням захисту соціально-політичної системи від деградування та розпаду. Інший шлях – зовнішня регуляція є неможливим у сучасних умовах розвитку людства, з огляду на вищезазначений акцент на саморегуляції систем.

Необхідно зазначити, що мова ведеться не про жорстко сформовану меншість населення з постійно визначеною суперечною соціуму позицією. Меншість у межах соціально-політичної системи є ситуаційною. В іншому випадку меншість постає як чужорідний елемент у системі. Таким чином участь усього суспільства у виконанні управлінських функцій гарантує стабільність і дотримання прав кожної людини – членів соціуму.

Як відомо, антагоністичним явищу автократії вважається явище демократії. Демократія – це політичний режим, в основі якого лежить метод колективного прийняття рішень з рівним впливом учасників на результат процесу [5].

Ізрештою остання частина питання: чи можливе створення авторитарної держави демократичними засобами, чи може народ свідомо позбавляти себе права суб'єктності?

Якщо існують структури демократичного суспільства, але саме суспільство не усвідомлює себе суб'єктом управління, то таким суб'єктом може усвідомити себе обмежена частина цього народу. По-суті, це і є різниця між аристократією (владою меншості народу) та демократією (владою більшості народу).

Більшість теорій та підходів до розвитку соціуму та виникнення держави збігаються в тому, що еволюція суспільства рухається від егалітаризму до елітаризму, а згодом прагне назад. Первісне егалітарне суспільство, в якому всі індивіди мають рівні можливості, розвивається в

елітаристичне, де з якихось причин в одних індивідів можливостей стає більше, ніж в інших. Природно, що ті, в кого можливостей (політичних, економічних, правових) менше, не є елітаріями в елітаристичному суспільстві та прагнуть це змінити. Таким чином, у соціумі виникає вектор прагнень до теоретичного абсолюту егалітарного суспільства.

Цікавою є комп'ютерна модель, авторами якої є Саймон Пауерс і Лоран Леманн, дослідники з університету Люцерна. Ця модель наочно показує, як і чому в епоху неоліту суспільний лад людства почав різко змінюватися. Сутність трансформації полягала в укрупненні безлічі невеликих егалітарних груп у великі соціуми, що керовані невеликими елітарними групами, або певним деспотом [6].

Від початку відносно невеликі групи індивідів представляли собою громади мисливців і збирачів. Оскільки групи були невеликими, ресурси простими, тож і продукти праці були не надто складними, відповідно, не було необхідності у складній структурі ані виробництва, ані управління цим виробництвом, і відповідно, суспільством. Виходячи з цього, невеликі групи були не диференційовані, а індивіди – приблизно еквівалентні у своїх правах й обов'язках. По суті, це було егалітарним суспільством. Через тривалий час такий лад перестав існувати та групи стали більшими, з видимою елітаристичною структурою. Парадокс полягає в тому, що поява елітаріїв суттєво обмежила свободу та можливості індивідів, що до елітаріїв не належать. Унікальність зазначеної вище комп'ютерної моделі полягає в тому, що в ній була показана імітація розвитку соціумів в епоху неоліту. З огляду на безліч факторів, зокрема передавання ціннісних категорій від покоління до покоління, запуск моделі засвідчив, що процес трансформації суспільства пов'язаний з антропогенною зміною навколишнього середовища. Такі процеси вимагали ускладнення структури виробництва, що створило необхідність централізації управління. Чим серйозніше ставилися завдання, тим більше індивідів залучалося до процесу, і тим більше ставали соціальні групи. Елітарії здобували все більше можливостей обмежувати свободу решти членів соціуму. Зрештою це однозначно зумовлювало появу деспотизму в якості найвищого піку елітаризації суспільства.

Більш того в історії людства є чимало прикладів відступу в демократичному розвитку, проте досить часто це призводило до дисбалансу в державній системі. Економічні досягнення нівелювалися соціально-політичними втратами, що зумовлювало руйнівні (більшою чи меншою мірою) наслідки.

Демократична соціально-політична система може трансформуватися в авторитарну соціально-політичну систему або через зовнішні чинники, або через недостатню ефективність структури самоврядування системи. У будь-якому випадку це буде рефлексією на певні об'єктивні загрози функціонуванню держави.

Такий стан справ може бути виключно тимчасовим явищем. Під час втрати народом права суб'єктності закономірно виникне дисонанс існування

політичної нації. Природним результатом цього може бути або повернення до демократії чи руйнація соціально-політичної системи, а отже, припинення існування держави та нації.

Таким чином, відповідь на поставлені вище питання буде ствердною, перший, другий і третій варіанти є можливими. Проте факт полягає в тому, що будь-який соціум прагнучиме спершу до усвідомлення себе спільнотою, а згодом до самоврядування і демократії. Отже, навіть авторитарна держава чи більш того – тоталітарна, матиме вектором свого розвитку рух у бік демократії. Можуть бути різні темпи: еволюційні, революційні. Можливі відступи розвитку, якщо він зайшов занадто далеко чи розпочався занадто рано. Проте як і будь-який здоровий індивід, так й сукупність індивідів, що усвідомили себе спільнотою, будуть прагнути до своєї суб'єктності.

Демократія можлива тільки тоді, коли існує політична спільнота (політична нація), а політична спільнота нівелює значимість політичних об'єднань поза її структури управління. Демократія закономірно розвивається в ліберальну форму, що витікає в міжнаціональну інтеграцію ліберального світу.

Виникає парадокс: демократія неможлива без політичної нації, а зіткнення фактичних національних інтересів не дозволяє розвиватися ліберальній демократії. Відповідно, світ ділитися на ту частину, де цей парадокс вирішено (пост-історичний світ ліберальної демократії описаний Френсісом Фукуямою), та ту частину, парадокс не вирішениц (історичний світ зіткнення цивілізацій описаний Самюелем Хантінгтоном).

Література:

1. Британська енциклопедія [Електронний ресурс] Authoritarianism. – Режим доступу : <http://www.britannica.com>.
2. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – С. 141–142.
3. Новейший философский словарь : Энциклопедия / сост. : А. А. Грицанов. – Минск : В. М. Скакун, 1998. – С. 896.
4. Charter of the United Nations: Chapter I: Purposes and Principles [Електронний ресурс]. – Un.org. Retrieved 2013. – Режим доступу : <http://www.un.org/en>.
5. Hyland J. L. Democratic Theory : The Philosophical Foundations / J. L. Hyland. Manchester : Manchester Univ. Press, 1995.
6. Proceedings of the Royal Society [Електронний ресурс] / Simon T. Powers, Lehmann Laurent // An evolutionary model explaining the Neolithic transition from egalitarianism to leadership and despotism – Режим доступу : <http://rspsb.royalsocietypublishing.org>.

Надійшла до редколегії 10.11.2014 р.

З. В. КРАСІЛОВСЬКА

ДЕЯКІ АСПЕКТИ МЕДІАЦІЇ У КРАЇНАХ МИТНОГО СОЮЗУ

Розглянуто досвід застосування медіації у країнах Митного союзу. Зроблено аналіз нормативного-правових актів, що регулюють цю сферу, а також виділено особливості медіації в Республіці Білорусь, Російській Федерації та Республіці Казахстан у результаті порівняльної характеристики.

Ключові слова: медіація, медіатор, медіативна угода, примирення, арбітраж, третейський суд.

The article considers the experience of mediation in the countries of the Customs Union. As a result, comparative performance, the analysis of normative legal acts regulating this area and highlighted features of mediation in the Republic of Belarus, the Russian Federation and Kazakhstan.

Key words: mediation; mediator; the mediation treaty; conciliation; arbitration, the Court of arbitration.

Загальний контекст потужних державно-правових реформ в Україні зумовлює необхідність пошуку інноваційних підходів до розв'язання різноманітних питань, які є однаково значущими як для публічного управління, так і для приватного сектора життєдіяльності суспільства. Саме з цією метою на тлі реформування національного законодавства у сфері державного управління, подолання проявів корупції, здійснення неупередженого правосуддя, вивчення й запозичення прогресивного досвіду медіації з інших правових систем, на нашу думку, є актуальним напрямом наукового пошуку.

Питання запровадження інституту медіації було предметом дослідження багатьох українських і зарубіжних фахівців, зокрема Б. Леко, Г. Чуйко, М. Костицького, В. Маляренка, Н. Бондаренко-Зелінської, В. Баранова, Ю. Бошицького, Г. Єрмоєнко, Є. Носирєвої, Г. Севаст'янова та ін. Однак порівняльного дослідження медіації споріднених із нашою країною держав Митного союзу не було, що надасть можливість визначити та запровадити позитивний досвід у вітчизняну систему законодавства нашої держави.

Метою статті є вивчення досвіду застосування процедури медіації в країнах Митного союзу та визначення позитивних аспектів для подальшої імплементації у правову систему України.

Медіація – це інститут громадянського суспільства, який має досить гнучку процедуру та заснований на згоді сторін.

За минулі три роки у країнах пострадянського простору значно підвищився інтерес до теми медіації з боку фахівців суміжних професій